

КОСТЮК О. В.
ОБОЛЕНЦЕВ В. Ф.

ЗЛОЧИННІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ
та заходи її попередження в
Україні за сучасних умов

код екземпляра

290002

Серія: "Злочинність: теорія та практика попередження"

Випуск 1

О.В.КОСТЮК В.Ф.ОБОЛЕНЦЕВ

**ЗЛОЧИННІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ
ТА ЗАХОДИ ЇЇ ПОПЕРЕДЖЕННЯ В
УКРАЇНІ
ЗА СУЧАСНИХ УМОВ**

Харків
2005

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. Кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх: історичні тенденції та сучасний стан в Україні.	3
РОЗДІЛ 2. Причини та умови злочинності неповнолітніх.	7
РОЗДІЛ 3. Особистісні риси неповнолітніх злочинців як детермінанти їх злочинної поведінки	10
РОЗДІЛ 4. Попередження злочинності неповнолітніх.	15
ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ	21
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	22

О 21 О.В.КОСТЮК В.Ф.ОБОЛЕНЦЕВ
ЗЛОЧИННІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ ТА ЗАХОДИ ЇЇ
ПОПЕРЕДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ЗА СУЧАСНИХ УМОВ. – Х.:
Видавець СПДФО Иолтуховский В.Л., 2005. –24 с

РОЗДІЛ 1

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ: ІСТОРИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА СУЧАСНИЙ СТАН В УКРАЇНІ

У статистичному аспекті злочинність неповнолітніх являє собою сукупність злочинів, скоєних особами у віці від 14 до 18 років. Але з точки зору кримінології це специфічне явище обґрунтовано вважається частиною суспільного життя, деструктивно інтегрованою у соціальні процеси країни. Історія України за часів Радянського Союзу досить яскраво підтверджує цю обставину.

Так, повоєнні та післявоєнні негаразди у радянських республіках на початку третього десятиріччя ХХ сторіччя обумовили швидке зростання дитячої бездоглядності. Велика кількість дітей залишилися без батьківської опіки та засобів для існування. В одному лише Петрограді у 1918р. нараховувалося 5888 неповнолітніх правопорушників.¹ Економіка перебувала у занепаді. Більша частина підприємств не працювала, а кількість працюючих постійно скорочувалася. При тому існувала негативна тенденція звільнення передусім підлітків. Дослідники того часу зазначали, що після першої хвилі звільнень у липні - вересні 1921р. в Україні було звільнено понад 11тис. неповнолітніх (27% загальної кількості працюючої молоді)². Як наслідок злочинність цієї частини населення у республіці почала зростати. Тільки в Одесі кількість злочинів, скоєних підлітками, збільшилася у 1921 р. з 443 у січні до 540 у липні³. Дітьми 14-річного віку в Україні за 1922 рік було скоєно не менш ніж 12214 злочинів⁴. Серед усіх осіб, засуджених революційним трибуналом та народними судами у цей період неповнолітні 16-18 років становили близько 8,5%, а 14-15 років - 0,1%⁵. Згідно з даними систематичного відділу Наркомпросу комісіями у справах неповнолітніх за 1922 р. було вирішено 58580 справ⁶. У структурі злочинності цих осіб злочини проти власності склали 56,7%, вулична торгівля - 26%⁷. Специфікою того часу можна вважати наявність так званих "контрреволюційних злочинів", за які щорічно засуджувалося майже 7% неповнолітніх злочинців⁸.

¹ - Куфаев В.И. Юные правонарушители. - М., 1924. - Стр.94.

² - Лихомат П.В. Мероприятия советской власти в борьбе с беспризорностью и преступностью несовершеннолетних в период восстановления народного хозяйства на Украине (1921-1925 гг.) // Итоговая научно-теоретическая конференция преподавателей КВШ МООН СССР за 1966 г. - К., 1967. - С.148.

³ - Зінченко А.Г. Досвід подолання дитячої безпритульності в Україні в 20-х роках. - К.: Міжнародна фінансова агенція, 1998. - С.21.

⁴ - Стенографический отчет 2 сессии ВУЦИК VII созыва. - Харьков, 1923. - Стр.28.

⁵ - Больше общественного внимания беспризорным детям // История милиции Украинской ССР в документах и материалах: Т.1: 1917-1937 гг. / Под ред. П.П.Михайленка. - К., 1969. - С. 21.

⁶ - Лифниц Е. Социальные нормы беспризорности. - Н., 1925. - С.53.

⁷ - Вестник Советской юстиции. -1924. -№20. - С.21.

⁸ - Больше общественного внимания беспризорным детям // История милиции Украинской ССР в документах и материалах: Т.1:1917-1937 гг. / Под ред. П.П.Михайленка. - К., 1969. - С. 21.

Ліквідація негативних наслідків громадянської війни, відновлення економіки певною мірою сприяло покращанню криміногенної ситуації в республіці. Якщо вважати кількість засуджених неповнолітніх у 1931 році за 100%, то у 1933 р. їх було засуджено 82,9%, у 1934 році - 60,2%, у 1936 році - 42%¹. До 1940р. кількість засуджених неповнолітніх у віці до 18 років скоротилася на 50% у порівнянні з 1931 роком.²

Дослідники відзначають зростання злочинності неповнолітніх у часи Великої Вітчизняної війни та у післявоєнний період - у 2,5-3 рази.³ Утім, подолавши ці негаразди, держава знову змогла взяти під контроль стан дитячої злочинності. Так, кількість засуджених у віці до 18 років серед загальної кількості засуджених у 1955р. становила 5,6%, а у 1956р. - 5,2%⁴.

Протягом 70-80 років, незважаючи на відносно стабільний розвиток суспільства та економіки, із зростанням кількості населення у республіці мало місце зростання й злочинності неповнолітніх (з 7462 злочинів у 1972р. до 21730 у 1990р.). Неповнолітніх злочинців у віці від 14 до 17 років у 1972р. було виявлено 11758 осіб, у 1990р. - 27339⁵.

Негативні соціально-економічні, політичні процеси, які відбувалися у суспільстві у перші роки суверенітету країни (кризові явища у економіці, спад виробництва, розлад виробничих відносин та людських стосунків, розшарування населення) на жаль, негативно і досить суттєво вплинули перш за все на молодь. Тож не дивно, що з того часу злочинність неповнолітніх в нашій країні становить серйозну проблему. Так, у 1991р. було зареєстровано 21423 злочини, що скоїли неповнолітні. Тенденція до погіршення ситуації мала місце до середини 90-х років попереднього десятиріччя.

У подальшому виконання основних положень Національної програми "Діти України"⁶ активізувало розв'язання проблем дітей. Це сприяло профілактиці підліткової злочинності (у 1998 р. неповнолітніми та за їх участю було вчинено 39075 злочинів, у 2000 р. - 37239, у 2002 р. - 32335). Динаміка злочинності відповідно до бази 1998 р.: у 2000 р. - зменшення на 4,7%, у 2002 р. - на 17,3%, у 2003 р. - на 14,8%. Однак, незважаючи на певні позитивні зрушення рівень злочинності серед підлітків залишається високим. До того ж за даними 2003р. кількість злочинів, скоєних неповнолітніми або за їх участю збільшилася до 33305 (на 3,7% більше, ніж у попередньому). У цьому ж році зафіксовано 27343 неповнолітні особи,

¹ - Советская юстиция. - 1957. - №10-11. - С.50.

² - Тадевосян В. Борьба за ликвидацию детской преступности в СССР // Социалистическая законность. - 1945. - №5. - С.5.

³ - Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. - М.: Норма, 1999. - С.59.

⁴ - Руденко Р. Речь на VI сессии Совета СССР четвертого созыва. Характеристика преступности несовершеннолетних в 50-60 годах. Цит. за : Кривченко Л.Н. Борьба с преступностью несовершеннолетних по советскому уголовному праву: Дис. ... канд. юр. наук. - X, 1967. - С.20.

⁵ - Преступность в Украине. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. - 1994. - №2. - С.144, 164.

⁶ - Національна програма "Діти України": Затверджена Указом Президента України від 18 січня 1996 року №63/96 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. - 1997. - №5. - Стр.190.

що вчинили злочини загальнокримінальної спрямованості. Це становить 11% від загальної кількості злочинців в Україні і на 3,4% більше, ніж у попередньому році. На 62% зросла кількість пограбувань, на 41% - чисельність зареєстрованих розбійних нападів. У цей період у кожній другій області збільшилося число злочинів, вчинених на ґрунті сексуальної розбещеності, зокрема зґвалтувань. Їх загальна кількість збільшилася у 2003р. майже на 30% .¹

Упродовж 2004 р. було зареєстровано 30950 злочинів, скоєних неповнолітніми або за їх участю (це 13% від усіх злочинів і на 9,5% менше, ніж у попередньому році). З них 20586 - тяжкі злочини загальнокримінальної спрямованості.

Якщо аналізувати показники злочинності неповнолітніх по регіонах держави, то найвищими вони є у Донецькій, Луганській, Дніпропетровській та Харківській областях, найнижчими - у Чернівецькій, Тернопільській, Івано-Франківській, Рівненській областях.

Деякі із злочинів неповнолітніх осіб характеризуються особливою зухвалістю та жорстокістю. Так, у січні 2004 року близько 5 години ранку неповнолітня мешканка міста Чернівці П. після вжиття спиртних напоїв в барі "Сезам" з своєю подругою Т. повернулися додому. Оскільки батько П. не хотів відчиняти вхідні двері в квартиру, Т. вибила їх ногами, після чого зайшла в квартиру разом з П. Із-за неприязних стосунків між батьком та донькою у квартирі П. виникла сварка, у ході якої П. разом з подругою Т., переслідуючи мету умисного вбивства, схопивши в руки сковорідки почали ними умисно наносити удари по голові батька П., далі взявши обидва кінця шарфа, який знаходився на шії батька, почали тягнути його в різні кінці з метою задушити останнього і продовжували свої умисні дії до тих пір, доки обличчя П. не посиніло, і він не втратив свідомість. Зрозумівши, що батько мертвий, П. та Т. затагнули потерпілого у підвал будинку та покинувши його там, пішли з дому.

Серед підлітків та молоді стрімко поширюються пияцтво, наркоманія, венеричні захворювання. За даними Міністерства охорони здоров'я України, під профілактичним наглядом через гостру інтоксикацію та розлади психіки внаслідок вживання алкоголю, наркотичних та психотропних речовин перебуває: дітей віком до 14 років - близько 2 тис. та віком від 15 до 17 років - понад 13 тис. На диспансерному обліку з наркологічними розладами, які обумовлені алкоголізмом та наркоманією, перебуває майже 1 тис. 300 неповнолітніх, з яких дітей віком до 14 років - понад 200 осіб, а з 15 до 17 років - понад 1 тис. осіб. Перейшла 4-тисячну межу кількість неповнолітніх, які хворі на сифіліс.²

¹ - Скитенко Л. Захист прав дітей і молоді // Прокуратура. Людина. Держава. - 2004. - №3. - С.24-25.

² - Скитенко Л. Захист прав дітей і молоді // Прокуратура. Людина. Держава. - 2004. - №3. - С.25.

При цьому необхідно враховувати відносно високий рівень латентності злочинів, що вчиняють особи зазначеної вікової групи. Аналіз літературних джерел свідчить, що існують декілька обставин - причин латентизації¹. По-перше, це ставлення до таких вчинків населення, яке сприймає діяння неповнолітніх як пустощі, викликані недостатньою соціальною зрілістю: крадіжки у друзів, відбирання незначних грошових сум у молодших за віком, бійки між групами неповнолітніх, крадіжки у навчальних закладах тощо.² По-друге, це кругова порука, яка має місце при вчиненні групових злочинів (найбільш поширених серед неповнолітніх). Дослідники визначають залякування, мораль замовчування вчиненого, якими забезпечується нерозголошення відомостей про вчинені посягання³.

В Україні кількість неповнолітніх віком від 14 до 18 років становить 3029 тис. осіб.⁴ Відповідно, коефіцієнт злочинності, обрахований щодо цієї групи населення, становить 88 осіб на 10 тисяч, а коефіцієнт судимості - 66 осіб на 10 тисяч. Коефіцієнт злочинної активності серед учнів шкіл, ліцеїв, гімназій становить понад 22 особи на 10 тис. осіб населення у віці від 14 до 18 років, а серед учнів ПТУ, СПТУ, коледжів, технікумів - майже 9 осіб на 10 тис. населення цієї вікової групи, серед працюючих - 1,5 осіб на 10 тис. таких громадян.

У 2002 р. судами було засуджено 20104 особи, які вчинили злочини у неповнолітньому віці (що на 1,8% більше, ніж у попередньому).⁵ Серед них вчинили злочини у віці від 14 до 16 років - 5741, від 16 до 18 років - 14363; раніше скоювали злочини - 3235 осіб. У структурі злочинності неповнолітніх у 2003 р. переважали крадіжки - 22091, грабежі - 2782, хуліганства - 1491, розбій - 768, незаконне заволодіння транспортними засобами - 1007. Чимало також убивств (та замахів на вбивство) - 195, умисних тяжких тілесних ушкоджень - 296. Тож у структурі злочинності неповнолітніх переважають злочини корисливої і корисливо-насильницької спрямованості. 22755 злочинів, вчинених неповнолітніми протягом 2003 року, були тяжкими. У порівнянні з попереднім роком їх кількість значно зросла (грабежів - на 16,7%, шахрайств - на 7,9%, хуліганств - на 7,3%, крадіжок - на 3,2%). 13% злочинів були вчинені особами цієї групи у стані алкогольного, а 1% - наркотичного сп'яніння (2002р.).

Злочини неповнолітніх переважно мають груповий характер. Зокрема, у 2002р. групою вчинили злочин 14399 неповнолітніх осіб (у тому числі за участю дорослих - 6489, організованою групою - 43 злочини).

Серед неповнолітніх злочинців у 2002р. було зареєстровано 1233 дівчат (6%). Їх кількість співвідноситься із кількістю злочинців-юнаків у пропорції 1:16.

¹ - Оболенцев В.Ф. Проблеми латентної злочинності: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - Харків: НЮАУ імені Ярослава Мудрого, 2001. - С.10.

² - Оболенцев В.Ф. Исследование латентной преступности методом анкетирования населения // Проблемы законности: Республ. міжвід. наук. збірник. - Харків: НЮАУ, 2000. - Вип. 43. - С.163-165.

³ - Пирожков В.А. Криминальная патопсихология. - М: Ось-89, 2001. - С.44-45.

⁴ - Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність // Вісник Верховного суду України. - 2003. - №4. - С.13.

⁵ - Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність // Вісник Верховного суду України. - 2003. - №4. - С.13.

РОЗДІЛ 2

ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Причинами злочинності неповнолітніх розуміють сукупність економічних, ідеологічних, культурно-виховних явищ та процесів, які породжують, обумовлюють її існування та відтворення у суспільстві¹. Треба відзначити, що в останні роки у результаті суттєвих соціальних перетворень кримінальний вплив вказаних факторів на процес виховання підлітків значно збільшився. При цьому найбільш впливовими на нашу думку стали такі.

1.Об'єктивно існуюче протиріччя між матеріальними потребами більшої частини молодшого покоління та реальними можливостями для їх задоволення. Тенденція погіршення добробуту населення за умов ринкової економіки безумовно торкнулась і дорослих, і підростаючого покоління. Однак на відміну від дорослих діти залишаються значно обмеженими у своїх можливостях самозабезпечення. Тому матеріальна криза батьків автоматично ставить їх у скрутне становище, штовхаючи до скоєння майнових злочинів.

Існує й інший аспект цієї проблеми. Відсутність матеріального добробуту не дозволяє старшим школярам продовжувати навчання. Таким чином обмежується їх можливість у подальшому підвищувати свій освітній рівень і забезпечити себе матеріально. Згідно з даними досліджень, наприклад, у 1997-1998 навчальних роках 1 тис. 300 випускників 9-тих класів лише Харківської та Донецької областей не змогли продовжити навчання.² Але іноді навіть після отримання необхідних професійних знань, молоді люди не можуть знайти роботу та самостійно забезпечити свої матеріальні потреби.

2.Процеси розладу сімей. Криза у сучасному українському суспільстві найнегативнішим чином вплинула на важливий соціальний інститут - сім'ю. Безробіття, матеріальна незабезпеченість не дозволяють батькам належним чином виконувати свої обов'язки з виховання дітей. Як наслідок, сімейні негаразди негативно впливають на формування світогляду та рис характеру молоді. В Україні нараховується 82 тисячі неблагонадійних сімей, у яких виховується більше 160 тисяч дітей.³ Життєва дезорієнтація старших членів сім'ї обумовлює й дезорієнтацію дітей у виборі моральних цінностей. Батьки не виконуючи свої обов'язки залишають дитину один на один з життєвими труднощами. Збільшується і кількість розлучень у сім'ях, де є неповнолітні особи і позашлюбна народжуваність. Такі неповні сім'ї часто опиняються у складному матеріальному становищі а їх неповнолітні члени поповнюють прошарок населення підвищеного соціального ризику. Відсутність належного

¹ - Кримінологія: Загальна та Особлива частини: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів / І.М.Даньшин, В.В.Голіна, О.Г.Кальман, О.В.Лисолед; За ред. Проф. І.М.Даньшина. - Харків: Право, 2003. - С.57.

² - Яровий А.О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з трудових колоній: Дис. ... канд. юрид. наук. - Х, 2001. - С. 31.

³ - Алчевская Т. Боль, как тихая виолончель // Восток-Запад. - 2004. - №7. - С.5.

виховання у зв'язку з відсутністю одного з батьків обумовлює недостатню соціалізацію підлітків, їх відмежування від суспільства і як наслідок - вчинення правопорушень. Утім, сучасна статистика свідчить, що майже половина неповнолітніх злочинців виховувалася у повних сім'ях¹. І тому недостатню їх соціалізацію можна пояснити лише невиконанням обома батьками обов'язків з виховання своїх дітей. Відповідно у таких сім'ях існує складна психологічна атмосфера, яка підштовхує неповнолітніх залишити домівку. Це у свою чергу сприяє поширенню дитячої безпритульності. Іноді навіть у більш-менш благополучних сім'ях відсутність стабільного щомісячного заробітку змушує батьків шукати роботу за кордоном, а дітей залишати на опіку бабусь, дідусів, старших дітей у сім'ї.

Окремою проблемою, що існує у сучасних сім'ях та спричиняє відчуження її молодших членів, є розбіжності у світосприйнятті. Погляди старшої частини населення, яка виховувалась в умовах соціалістичної ідеології відрізняються від поглядів молоді, які формуються в умовах криміногенних ринкових відносин. Це спричиняє недовіру молодших до виховної діяльності батьків і, як наслідок - залишає неповнолітніх віч-на-віч зі своїми проблемами.

Спостерігається збільшення кількості випадків жорстокого поводження з дітьми. Кількість правопорушень, що вчиняються проти них, зростає з кожним роком: посягання на статеву свободу, жорстокість, побої.² Часто дорослі використовують психічні та фізичні методи виховання, принижуючи людську гідність молодших членів сім'ї.

Таким чином негативні процеси соціального та економічного характеру, які супроводжують сучасні перетворення у державі, значно послабили батьківську сім'ю - соціальний інститут, який у недалекому минулому найбільш надійно захищав життя та здоров'я неповнолітніх, сприяв їх інтелектуальному та моральному розвитку, створював атмосферу захисту та впевненості у майбутньому, був надійним захисником, "тилом" для дітей.

3. Захворювання на алкоголізм, наркоманію, нервово-психічні хронічні хвороби, що не виключають осудності. Такі розлади у психіці блокують механізми самоконтролю неповнолітніх, що є особливо небезпечним при скоєнні ними насильницьких посягань. І статистика з цього приводу є дуже негативною: на обліку в психоневрологічному диспансері враховані 36% неповнолітніх злочинців.³

Впливовість вказаних факторів-причин злочинності неповнолітніх підтверджують дослідження З'ясувалося, що вирішальними обставинами, які спонукали їх до скоєння злочинів, були: злочинна спрямованість особистості - у 11,1% випадків, звичка вчиняти правопорушення - у 19,0%; слабовілля - у 36,5%; безвідповідальне ставлення до наслідків своїх дій - у 98,4%;

¹ - Довженко В. Модно, престижно, полезно // Зеркало недели. - 2004. - №5. - С.12.

² - Мойсеева О. Віктимність неповнолітніх як психолого-правова проблема // Право України. - 2000. - №7. - С.99.

³ - Яровий А.О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з трудових колоній: Дис. ... канд. юрид. наук. - Х, 2001. - С.32.

бажання жити комфортно - у 42,8%; відсутність змістовної зайнятості - у 52,3%; хуліганські мотиви - у 7,9%; потреба у продуктах харчування - у 42,2%; стан алкогольного сп'яніння - у 17,4%, залежність від наркотиків - у 7,9%¹.

Негативний вплив зазначених причин злочинності неповнолітніх посилюють певні обставини-умови². Щодо злочинності неповнолітніх в якості найбільш впливових можна виділити наступні.

1. Суттєві недоліки у роботі загальноосвітніх шкіл, позашкільних закладів, ПТУ. Ці установи мають забезпечувати соціалізацію молоді, її залучення до суспільно корисної активності. Невиконання цих зобов'язань спричиняє бездоглядність і відсутність належного контролю за поведінкою неповнолітніх, які вчиняють антисуспільні дії.

2. Недоліки у діяльності органів, завдання яких полягає у проведенні безпосередньої роботи з профілактики злочинності неповнолітніх. Це не дозволяє своєчасно виявляти криміногенних осіб та попереджувати їх протиправні вчинки.

3. Негативний вплив на свідомість молодшої частини населення засобів масової інформації. Тут зараз поширилася пропаганда насильства, наркотизації, алкоголізації, легкого життя, "романтики" злочинної діяльності. Підліток, шукаючи у юному віці свої життєві ідеали, іноді помилково сприймає у якості таких моральні сурогати, які він бачить на телеекрані чи про які читає у пресі. В цьому сенсі дуже доцільним та своєчасним було прийняття в нашій країні закону "Про захист суспільної моралі".³

¹ - Яровий А.О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з трудових колоній: Дис. ... канд. юрид. наук. - Х, 2001. - С.37.

² - Кримінологія: Загальна та Особлива частини: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів / І.М.Даньшин, В.В.Голіна, О.Г.Кальман, О.В.Лисодєд; За ред. проф. І.М.Даньшина. - Харків: Право, 2003. - С.57.

³ - Про захист суспільної моралі: Закон України від 20.11.2003р. № 1296-IV // Офіційний вісник України. - 1993. - №52. - Ч.2 - С.2736.

ОСОБИСТІСНІ РИСИ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗЛОЧИНЦІВ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ЇХ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ

Особистість злочинця - це сукупність стійких соціальних властивостей та соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які реалізуються у вчиненому злочині.¹

Формування особистості починається ще у раньому дитинстві. У цей час у процесі сімейного спілкування людина вперше знайомиться з прийнятими правилами поведінки стосовно найважливіших соціальних цінностей - людського життя, родинних стосунків, власності. Під час спілкування з однолітками дитина набуває нових знань і робить висновки по відношенню до інших норм суспільства. У цей період, поки свідомість індивіда остаточно не сформована, вагоме значення має суспільний контроль (і насамперед із боку родичів, авторитет яких сприяє лояльному сприйняттю можливих наставлянь).

У підлітковому віці (11-14 років) закладаються основи світогляду, риси характеру та інші психічні особливості людини, які суттєво впливають на поведінку підлітка, його думки, почуття, ставлення до людей і навколишнього світу. Для підліткового віку характерним є процес усвідомлення моральних понять, становлення системи оціночних суджень, якими підліток починає керуватися у своїх діях. При цьому першочергового значення набувають власні принципи поведінки, погляди та переконання. Моральні ідеали, які в цей час формуються, є своєрідним еталоном, на який підліток прагне бути схожим. Саме тому так важливо забезпечити формування суспільно прийнятних моральних принципів та переконань саме у підлітковому віці. В іншому випадку, під впливом неправильно сприйнятих фактів, аналізу поведінки дорослих, сформовані моральні ідеали можуть бути хибними, незрілими, викривленими, а переконання - помилковими. При тому, прагнучи незалежності та самостійності, невміло намагаючись проявити свою волю, підлітки часто цілеспрямовано культивують і розвивають у себе ті якості, які об'єктивно є негативними.

Характерною особливістю підлітків також є яскраво виявлене прагнення до самостійності при переоцінюванні своїх вікових можливостей. Іноді це проявляється у образливості щодо дорослих, гострій реакції на спроби недооцінювати їх права та інтереси, у підвищеній критичності. Нерідко вимоги до оцінки їх особистості обумовлюють агресивні форми протидії чужому впливу, невизнання авторитету дорослих, ігнорування моральних вимог.

Підліткам характерний загальний підйом життєдіяльності: надзвичайна активність, енергійність, ініціативність. При цьому проявляється підвищена збудженість, яка переважає над процесами самоконтролю. Ось чому

¹ - Кримінологія: Загальна та Особлива частини: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів / І.М.Даньшин, В.В.Голіна, О.Г.Кальман, О.В.Лисодед; За ред. проф. І.М.Даньшина. - Харків: Право, 2003. - С. 65.

неповнолітні цього віку схильні до сильного та непослідовного прояву своїх почуттів. При недостатній витримці це призводить часто до небажаних вчинків, порушення дисципліни, крикливості, метушні тощо. Утім одночасно розвиваються і вольові якості характеру: наполегливість, прагнення до досягнення мети, уміння долати перешкоди.

У підлітковому віці стають глибшими мотиви дружби: товаришують на ґрунті спільних інтересів, захоплень, спільної діяльності, взаємоповаги, розуміння, близькості поглядів. Але дружба підлітків не завжди має позитивний характер. Іноді вона виникає на ґрунті нездорових інтересів, захоплень, спільного безмістовного проведення часу, спостерігається і паразитична форма дружби з розрахунку, з метою здійснення протиправних вчинків.

Психіка старшого школяра (вік 14-17 років) теж має свої особливості. У цей період діти набувають психічної зрілості, включаючись у суспільне життя. При зростанні їх свідомості збільшується уміння керувати психічними процесами, регулювати їх в необхідному руслі. Встановлюються динамічні стереотипи, більш чітко окреслюється індивідуальність характеру, риси якого стають більш стійкими. Відповідно юнаки діють свідоміше, у їх вчинках проявляється організованість та врівноваженість, з'являється почуття відповідальності за вчинене. Таким чином людина перетворюється в особистість з певними поглядами на життя та усвідомленням обов'язків. Її досвіду та розумових можливостей вже достатньо для того, щоб у різних обставинах правильно обирати правомірний варіант поведінки, свідомо керуватися моральними правилами і переконаннями.

Але в окремих випадках у результаті недостатнього і неправильного виховання у деяких юнаків та юнок можуть формуватися негативні риси характеру, помилкові моральні й ціннісні переконання. У цей вік особи прагнуть, щоб визнавали їх індивідуальність, оригінальність, право чимось вирізнятися із загальної маси дорослих. Звідси і зухвала поведінка, і непослідовність дій.

Саме так, на нашу думку, загальні особливості вікового розвитку пов'язані з особистісними якостями неповнолітніх, за певних умов посилюючи негативний вплив останніх, або навпаки зменшуючи вірогідність протиправних дій. Втім, дослідження показують, що неповнолітнім злочинцям притаманні специфічні риси особистості, які іноді стають важливими детермінантами злочинної поведінки.

Соціально-демографічні риси. Серед них чи не найважливішим є **вік неповнолітніх** як показник їх біологічного та інтелектуального розвитку. Об'єктивно підлітки старшого віку є більш активними у соціальній діяльності, у тому числі - протиправній. Це підтверджує статистика: неповнолітніх злочинців молодшого віку (14-15 років) у 3,5 рази менше, ніж підлітків старшого віку (16-18 років). Так, із 20104 засуджених у 2002р. неповнолітніх осіб у віці 14-15 років було 5741 (близько 29 %).

Стать як особистісна соціальна характеристика охоплює специфічні аспекти життєдіяльності, обумовлені біологічними відмінностями

різностаттевості. Йдеться про усталені цінності, інтереси, розподіл суспільних обов'язків за ознакою статі (чоловічий та жіночий менталітет), тощо. Саме цими обставинами пояснюється невелика кількість дівчат серед неповнолітніх злочинців (біля 6%).

Сімейний стан як риса особистості неповнолітніх злочинців - це специфічні особливості їх активності у родинних зв'язках. Треба вказати, що у порівнянні з минулими роками виховання у неповній сім'ї вже не є однозначно негативним фактором. Точніше буде сказати - виховання у повній сім'ї зараз вже не є обставиною, що зводить на рівень вірогідності скоєння злочину її молодшими членами: до 49% із засуджених у 2002р. неповнолітніх злочинців виховувалися у повній сім'ї. Утім, такий значний відсоток може бути пояснено тим, що ці особи часто перебувають у родинях, можливості яких у вихованні дітей обмежені, або в них дорослі негативно впливають на неповнолітніх. Хоча на душу дітей, ставлення батьків до виховання підлітків було позитивним у 74,4% випадків. А ось як висловлюються правопорушники з іншої групи: "невелика увага з боку батьків" - 1,6%, "батьки на все закривали очі" - 1,6%, "я був розбещений" - 3,2%, "мати ставилася добре, виховувала, ні в чому не відмовляла, а мені хотілося розбагатіти і забезпечити родину" - 4,8%, "батько часто сидить у тюрмі, є інвалідом другої групи, часто буває в розлуці з нами і тому я погано вихований" - 1,6%, "взагалі на мене й моїх братів (сестер) не звертали ніякої уваги" - 1,6%, "після смерті батька й матері за мною нікому було дивитися; мав потребу у всьому" - 1,6%, "у родині все було нормально, поки батьки не розлучилися" - 1,6%¹.

При з'ясуванні умов сімейного виховання, виявилось, що виховувалися двома батьками 34,9% обстежених підлітків-злочинців, однією матір'ю - 33,3%, матір'ю і вітчимою - 14,3%, тільки батьком - 3,2%, батьком і мачухою - 3,2%, зведеною сестрою - 1,6%, в інтернаті чи дитбудинку - 4,7%, іншими особами - 4,8%. З дитинства проживали у неповній сім'ї чи поза родиною 34% обстежених неповнолітніх правопорушників².

Звертає на себе увагу та обставина, що за сучасних умов **професійна та освітня зайнятість** як риса особистості вже не настільки ефективно забезпечує протидію впливу криміногенним процесам на свідомість молодих осіб. На долю учнів шкіл, ліцеїв, гімназій припадає дві третини злочинів, вчинених неповнолітніми³. Пояснити це можна тим, що вказані виховні інститути суспільства вже не виконують на необхідному рівні свої функції.

Соціально-рольові властивості

Для неповнолітніх злочинців характерним є **тяжіння до групових вчинків**. У співучасті (групі) вчинено більше половини всіх злочинів (56,8%). При

¹ - Яровий А.О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з трудових колоній: Дис. ... канд. юрид. наук. - Х, 2001. - С.34.

² - Яровий А.О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з трудових колоній: Дис. ... канд. юрид. наук. - Х, 2001. - С.33.

³ - Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність / Вісник Верховного суду України. - 2003. - №4. - С.13.

тому групами з чисельністю 2 особи - 33,3%, 3 особи - 14,2%, 4 особи - 4,7%. 5 осіб - 1,5%, 6 осіб - 3,1%. У групах особи чоловічої статі становили 52,3%, жіночої - 4,7%. При з'ясуванні, як довго були знайомі між собою члени групи і який характер мають відносини, що їх об'єднують, виявилось, що підтримувались дружні стосунки з дитинства - у 41% випадків¹. Злочинні групи підлітків не мають чіткої організованої структури, до викриття існують недовго (2-3 місяці)².

Для неповнолітніх злочинців характерним також є *тяжіння до старших*, більш вольових осіб з життєвим досвідом. У діяльності 19,0% злочинних груп приймали участь дорослі (70% з них мали раніше кримінальний досвід та відбували покарання). Як правило, в угруповуваннях неповнолітніх вони займають місце організатора та керівника посягань.³

Морально-психологічні якості

Для більшості неповнолітніх злочинців характерним є *відставання освітнього рівня*. У літературі відзначають, що нинішні вихованці виховних колоній відрізняються від своїх попередників передусім рівнем інтелектуального розвитку: кожен п'ятий з тих, хто потрапляє до колонії, не знає абетки та арифметики.⁴ Збільшилась кількість неписьменних, які навіть не розпочали навчання в загальноосвітніх школах чи покинули їх після першого чи другого класу.⁵

Інтереси у груповому дозвіллі неповнолітніх злочинців теж не дуже змістовні: нічим не займалися - 11,1%, займалися бродяжництвом з метою добування грошей - 6,3%, танці, кіно, пляж, річка, футбол - 7,9%, поїздки на автомобілі, прогулянки - 4,7%, відвідування кінотеатрів, прогулянки на природі - 7,9%, відпочинок в барах - 11,1%, хуліганство - 20,6%, заробляння грошей для особистих цілей - 53,9%, марнували час по-різному - 42,8%, займалися злодійством, шукали випадкові заробітки - 19,0%, нічого було робити - 55,5%, вчиняли бандитські напади - у 7,9% випадків⁶.

Для переважної більшості неповнолітніх правопорушників вибір злочинного варіанта поведінки був пов'язаний з глибокими *особистими деформаціями*. Це підтверджує той факт, що за даними досліджень були на обліку у службі у справах неповнолітніх 55,6 злочинців⁷. В цілому ж на профілактичному обліку в КМСН МВС України знаходиться біля 50 тис.

¹ - Яровий А.О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з трудових колоній: Дис. ... канд. юрид. наук. - Х, 2001. - С.27.

² - Яровий А.О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з трудових колоній: Дис. ... канд. юрид. наук. - Х, 2001. - С.32.

³ - Пирожков В.А. Кримінальна психологія. - М.: Ось-89, 2001. - С.96.

⁴ - Доспехова О. Сучасні персонажі "Педагогічної поеми" // Слобідський край. - 2003. - 30 серпня. - С.6.

⁵ - Барсукова І. Хто полагодиць "діряву парасольку"? // Урядовий кур'єр. - 2004. - №14. - С.11.

⁶ - Яровий А.О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з трудових колоній: Дис. ... канд. юрид. наук. - Х, 2001. - С.25.

⁷ - Яровий А.О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з трудових колоній: Дис. ... канд. юрид. наук. - Х, 2001. - С.24.

підлітків. Було поставлено на облік за хуліганство - 20,6% неповнолітніх, за втечу з дому - 11,1%, за бродяжництво - 33,2%, за втечі зі школи й погану поведінку, прогули школи - 11,1%, за викрадення транспортних засобів - 12,6%.¹

Неповнолітніх злочинців характеризує істотне *спотворення правової та моральної свідомості*: розуміння законодавчих заборон як формальних і не обов'язкових "для себе особисто"; нерозуміння соціальної ролі закону; викривленість розумінь правомірної та неправомірної поведінки; упевненість у можливості уникнути покарання за вчинене, невіра у невідворотність відповідальності. Це підтверджується в усіх випадках скоєння ними злочинів.

Кримінально-правові. Жорстокість. Цинізм. Для нинішнього покоління неповнолітніх злочинців характерна жорстокість. У літературі зазначається, що раніше значно менше було злочинів, скоєних з особливою зухвалістю та цинізмом, а правопорушень, пов'язаних з наркотиками не було. Так, у Курязькій виховній колонії станом на серпень 2003 р. відбували покарання 296 хлопців віком від 14 до 18 років, засуджених до позбавлення волі за вчинення тяжких злочинів. У їх особових справах - чималий перелік крадіжок, пограбувань, розбійних нападів, зґвалтувань, убивств. Тринадцять з них (молодшому лишень виповнилося 15 років) відбувають покарання за вбивство².

За даними нашого дослідження, у минулі роки найбільш поширеним злочином неповнолітніх була крадіжка. Останнім же часом різко підвищилася кількість насильницьких злочинів - грабежів, розбоїв, хуліганства і, що особливо хвилює - вбивств. Підлітки інтенсивно "освоюють" нові для них види злочину, які колись вважали "дорослими" - вимагання, шахрайство³. Відсоток тяжких злочинів у них значно вищий, ніж у дорослих. У м. Донецьку в 1998 р. він склав близько 51,0%.⁴

Рецидив. До 40% неповнолітніх злочинців, які пройшли через виховні колонії, у подальшому знову скоюють злочини і вдруге опиняються за ґратами. Однією з основних причин цього є недосконала система реабілітації колишніх засуджених. Наприклад, менше половини вихованців Курязької виховної колонії працевлаштовуються після звільнення⁵.

Психічні відхилення і аномалії. Вагома частина неповнолітніх злочинців виявляє виражені порушення психічного здоров'я. У них нервово-психічні розлади зустрічаються у три-шість разів частіше, ніж у законслухняних однолітків. На момент скоєння злочину були на обліку в психоневрологічному диспансері - 36,5%.⁶ Психопатичні розлади є наслідками травм і у переважній більшості (80%) набуті внаслідок негативних умов життя.

¹ - Яровий А.О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з трудових колоній: Дис. ... канд. юрид. наук. - Х, 2001. - С.25, 27.

² - Доспехова О. Сучасні персонажі "Педагогічної поеми" // Слобідський край. - 2003. - 30 серпня - С. 6.

³ - Яровий А.О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з трудових колоній: Дис. ... канд. юрид. наук. - Х, 2001. - С. 36.

⁴ - Яровий А.О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з трудових колоній: Дис. ... канд. юрид. наук. - Х, 2001. - С.29.

⁵ - Доспехова О. Сучасні персонажі "Педагогічної поеми" // Слобідський край. - 2003. - С. 6.

⁶ - Яровий А.О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з трудових колоній: Дис. ... канд. юрид. наук. - Х, 2001. - С.25.

ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Попередження злочинності неповнолітніх - це діяльність державних та недержавних органів, установ, окремих громадян, спрямована на вдосконалення суспільних відносин та усунення причин і умов, які сприяють вчиненню кримінально-караних правопорушень особами у віці від 14 до 18 років.

У теорії кримінології заходи попередження злочинності неповнолітніх обґрунтовано поділяють на два види: загальносоціальні та спеціально-кримінологічні.

Загальносоціальні заходи попередження злочинності неповнолітніх спрямовані на покращання середовища їх виховання, вирішення економічних, духовних, правових проблем підростаючого покоління, розв'язання проблем безпритульності та жебрацтва дітей.

Суб'єктами загальносоціального попередження злочинності неповнолітніх є:

- вищі органи державної влади;
- Комітет у справах неповнолітніх Кабінету Міністрів України, служби у справах неповнолітніх уряду Автономної Республіки Крим, виконавчих комітетів обласних, міських, районних у містах, районних рад народних депутатів;
- загальноосвітні та професійно-технічні навчальні заклади;
- кримінальна міліція у справах неповнолітніх органів внутрішніх справ;
- родини підлітків.

Зазначені суб'єкти здійснюють такі найбільш суттєві загальносоціальні заходи попередження злочинності неповнолітніх.

1. Прийняття та виконання нормативних актів, які встановлюють соціально-економічні умови виховання молодих осіб, захищають їх. У 1991р. Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію ООН 1989 року "Про права дитини"¹. На цей час у нашій країні прийняті закони "Про освіту"², "Основи законодавства України про охорону здоров'я"³, "Про державну допомогу сім'ям з дітьми"⁴, "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні"⁵, "Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх"⁶, "Про попередження насильництва в сім'ї"⁷, "Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей"⁸

¹ - О ратификации Конвенции о правах ребёнка: Пост. Верх. Совета УССР от 27.02.91г. №789-ХП // Відомості Верховної Ради УССР. - 1991. - №13. - Ст.145.

² - Про освіту: Закон України від 23.03.96р. №100-ВР // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - №21. - Ст.84.

³ - Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.92р. №2801-ВР // Відомості Верховної Ради України. - 1993. - №4. - Ст.19.

⁴ - Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 22.03.01р. №2334 // Відомості Верховної Ради України. - 2001. - №20. - Ст.102.

⁵ - Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України від 23.03.2000р. №1613 // Відомості Верховної Ради України. - 2000. - №27. - Ст.211.

⁶ - Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх: Закон України від 24.01.95р. №2095-ВР // Відомості Верховної Ради України. - 1995. - №6. - Ст.35.

⁷ - Про попередження насильництва в сім'ї: Закон України від 24.01.2002р. №2095-ВР // Відомості Верховної Ради України. - 2002. - №6. - Ст.35.

⁸ - Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей: Закон України від 2.06.05р. №2623-IV // Голос України. - 25.06.05. - №116. - С.17.

та інші. Основні напрямки державної політики держави відносно дітей і заходи щодо її реалізації центральними та місцевими органами влади, органами місцевого самоврядування, організаціями, громадянськими інститутами були визначені у Національній програмі “Діти України”¹. Значну увагу заходам попередження злочинності приділено у Комплексній програмі профілактики злочинності в Україні на 2001- 2005 роки². Вказані нормативні акти регулюють відносини, які мають місце у сфері виховання дітей, забезпечуючи таким чином необхідне середовище їх розвитку.

2. Вирішення економічних, духовних, правових проблем неповнолітніх, розв’язання проблем сім’ї, материнства, безпритульності та жебрацтва дітей у маргінальних та бідних сім’ях. У таких заходах у межах своєї компетенції беруть участь органи державної влади, місцевого самоврядування, заклади та організації, підприємства різних форм власності. Важливим напрямком попередження злочинності осіб молодшого віку є істотне скорочення підліткового та молодіжного безробіття (напрямок роботи Державної служби зайнятості).

3. Медичне лікування підлітків з різними психічними аномаліями. Враховуючи великий відсоток осіб з такими відхиленнями серед неповнолітніх - насильницьких злочинців, ці заходи набувають особливого значення.

4. Значна увага надається правовій освіті дітей, вихованню поваги до тих, хто стоїть на охороні закону. У цьому аспекті доцільно організовувати зустрічі молоді з працівниками правоохоронних та судових органів. Формування правосвідомості молодшої частини населення треба розпочинати з дошкільця та продовжувати у початкових класах, адже саме у цей період життя дитини закладаються основи її характеру, принципи ставлення до оточуючих, стереотипи поведінки у побуті.

5. Одним із найскладніших об’єктів запобіжної діяльності є недоліки сімейного виховання. Певним чином сприяло б вирішенню цієї проблеми створення невідкладної спеціалізованої анонімної психологічної допомоги неспроможним батькам. Така допомога певною мірою сприяла б розв’язанню проблеми батьків, які не виконують обов’язків з виховання дітей. Треба відзначити, що в цьому напрямку робота в країні вже здійснюється. Зокрема, служба у справах неповнолітніх Київської міської державної адміністрації у межах програм “Соціально-психологічна допомога дітям”, “Телефон довіри” (остання діє у більшості регіонів держави) надають соціально-психологічну допомогу підліткам та батькам.³

6. Припинення пропаганди культури насильства, уседозволеності, психології матеріального успіху будь-якою ціною у засобах масової інформації. Такі заходи покликані забезпечити пристойну атмосферу виховання молодшого покоління.

¹ - Національна програма “Діти України”: Затв. Указом Президента України від 18.01.96р. №63/96 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. - 1997. - №5. - Стор.190.

² - Комплексная програма профілактики злочинності на 2001-2005 роки: Затв. Указом Президента України від 25.12.2000 р. №1376 // Офіційний вісник України. - 2000. - №52. - Ст.2258.

³ - Барсукова І. Хто полагодить “діряву парасольку”? // Урядовий кур’єр. - 2004. - №14. - С.11.

Спеціально-кримінологічне попередження злочинності неповнолітніх являє собою єдність заходів різних державних органів та недержавних установ, громадських організацій, соціальних груп та громадян, спрямованих на усунення факторів детермінації злочинів, а також припинення злочинних дій на різних стадіях скоєння злочинів. Традиційно такі заходи у залежності від сутності та часу проведення поділяють на заходи профілактики, запобігання та припинення.¹

У процесі **запобігання злочинів** виявляються особи, що мають намір учинити зазіхання, і проводяться заходи, що перешкоджають їхній протиправній діяльності.

Припинення злочинів - це діяльність, спрямована на припинення розпочатих злочинних посягань. Сутність цих заходів залежить від виду вчинених дій, особистості злочинця, а також ступеня реалізації злочинного наміру. З урахуванням цієї обставини запобіжні заходи розділяють на заходи спонукання, запобіжні заходи і заходи активного втручання.

Втім, враховуючі враженість психіки та несформованість свідомості неповнолітніх, щодо них доцільно в більшому ступені застосовувати профілактичні заходи попередження злочинності. Тому вважаємо за необхідне саме їх розглянути більш докладно.

Заходи профілактики - це виявлення і ліквідація об'єктивних і суб'єктивних причин і умов, що сприяють учиненню злочинів. Вони поділяються на *заходи ранньої профілактики; безпосередньої профілактики; профілактики на момент передзлочинної поведінки; профілактики рецидиву.*

Особливе місце у попередженні злочинних посягань неповнолітніх посідають *заходи ранньої профілактики.* Вони спрямовані на те, щоб надати допомогу неповнолітнім ще до того, як негативний вплив умов їх виховання реалізується у протиправній поведінці.

Заходами ранньої профілактики є наступні.

1. **Контроль умов життя та виховання неповнолітніх.** Періодичне відвідування неблагополучних родин з метою перевірки умов проживання підлітків, які проводять працівники служб у справах неповнолітніх разом із співробітниками кримінальної міліції, дільничними інспекторами міліції безумовно сприяють попередженню злочинності. Ці органи за результатами перевірок складають акти і приймають рішення про надання допомоги таким сім'ям. Наприклад, з метою виявлення дітей, що перебувають в особливо складних морально-психологічних умовах життя протягом 2002р. в м. Чернівцях обстежено та взято на облік 62 сім'ї, в яких проживає 109 неповнолітніх. При цьому здійснюється й усунення джерел несприятливого впливу на молодих осіб. У 2002р. Службою у справах неповнолітніх м. Чернівців попереджено 53 та поставлено на облік 195 батьків, які неналежно виконують свої обов'язки щодо власних дітей.

¹ - Голіна В.В. Попередження злочинності правоохоронними органами. - Х: НМК ВО, 1991. - С.6.

Окрім цього проводиться робота з виявлення неповнолітніх, які ніде не вчаться і не працюють для того, щоб з'ясувати причини незаїнятості та повернути їх до загальноосвітніх навчальних закладів, влаштувати на роботу. Так, у результаті проведення рейдів на Харківщині у 2003р. було виявлено в області 465 дітей, які на початок навчального року не відвідували школу без поважних причин.

2.Цілеспрямована корекційна діяльність щодо відхилення розвитку особистості молодих осіб на ранньому етапі, а також створення належних умов для оздоровлення середовища життя і виховання конкретних неповнолітніх та їх певних груп. У цьому сенсі важливу роботу проводять центри соціально-психологічної реабілітації для неповнолітніх. Зокрема, на Харківщині за 9 місяців 2003р. пройшли соціальну реабілітацію 1294 неповнолітніх (70% з них виховувалися у неблагополучних сім'ях).¹ Притулки та центри соціально-психологічної реабілітації для неповнолітніх також сприяють покращенню криміногенної ситуації у державі.

Тож рання профілактика переважно реалізується у процесі діяльності органів, що здійснюють виховання неповнолітніх та спеціалізованих правоохоронних органів.

Безпосередня профілактика являє собою наступну сходинку боротьби зі злочинністю неповнолітніх. Вона здійснюється, якщо на етапі ранньої профілактики не вдалося попередити формування у даної особи схильності до правопорушень. Тут використовуються вже зазначені заходи ранньої профілактики. Разом з тим істотно інтенсифікується вплив безпосередньо на неповнолітнього. Суб'єкти попередження злочинності неповнолітніх виявляють та усувають обставини, під впливом яких неповнолітні вчиняють правопорушення, беруть участь у розпитті спиртних напоїв, вживанні наркотиків, а також проводять роботу з виправлення цих осіб. До кримінальної, адміністративної відповідальності притягуються особи, що негативно впливають на неповнолітніх. Зокрема, батьки та особи, які їх замінюють, притягаються до відповідальності у тому випадку, коли встановлено їх вину в бездоглядності дітей.

Органи внутрішніх справ забезпечують виявлення та повернення у сім'ю осіб неповнолітнього віку, які втекли з дому. Ця діяльність спрямована на те, щоб неповнолітні не займалися жебракуванням і не ставали на злочинний шлях. Саме для цього створюються й притулки для неповнолітніх. Так, у місті Чернівці щотижня проводяться цільові рейди разом з ВКМСН та відділами міськвиконкому з виявлення бездоглядних дітей (протягом 2002р. проведено 37 рейдів у результаті яких до Чернівецького міського притулку було доставлено 187 дітей). У 2003р. у Харківській області під час проведення рейдів виявлено близько 540 безпритульних та схильних до бродяжництва дітей.

¹ - Барсукова І. Хто полагодиць "діряву парасольку"? // Урядовий кур'єр. – 2004. - №14. – С.11.

У 1999 р. засновано Міжнародну благодійну фундацію "Отчий дім", мета якої - допомогти державі у розв'язанні проблеми безпритульності дітей. У 2000 р. у селищі Петровське у передмісті Києва при "Отчому домі" відкрито перший Центр соціальної опіки дитини (нині діють такі ж центри у Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській та інших областях України.). Сьогодні тут в умовах, наближених до домашніх, проживає 56 бездомних. Щоліта в Деснянському районі м. Києва діє табір для бездомних дітей "Острів скарбів". Він є перехідним етапом у житті дітей вулиці: три місяці вони проходять тут реабілітацію, а потім направляються додому або до Центру соціальної опіки дитини.¹

Центром соціальних служб для молоді Ленінської районної ради м.Луганська започатковано практику проведення у навчальних закладах міста зборів для батьків. Разом з кафедрою Луганського Національного педагогічного університету, факультетом правознавства юридичного коледжу, Центром планування сім'ї та обларкодиспансером працівники Центру проводять тренінги для учнів.²

В цілому ж у 2003 році службою у справах неповнолітніх та міліцією затримано більше 80 тисяч безпритульних дітей. У державі діє 91 притулок для дітей вулиці. У них у минулому році отримали допомогу близько 30 тисяч безпритульних (показово, що у 80% з них є сім'ї).³ Взяття на облік суб'єктами попередження злочинності, громадський вплив, зарахування до студентських будівельних таборів, літніх оздоровчо-трудових таборів (як 2003р. було зроблено на Одещині), адміністративний вплив, цивільно-правові заходи, влаштування до спеціальних виховних установ - ось перелік заходів щодо неповнолітніх, які скоїли правопорушення незлочинного характеру.

Етап профілактики на момент передзлочинної поведінки спрямований на виправлення осіб, які систематично вчиняють правопорушення, що свідчить про вірогідність скоєння злочинів за їх участю найближчим часом. Використовуються ті ж заходи, що і на попередніх етапах. Відмінність же полягає у тому, як вони здійснюються: щоденно контролюється поведінка, зв'язки, час проведення їх дозвілля; проводиться інтенсивний вплив на джерела негативного впливу (зокрема - на оточення неповнолітнього).

Профілактика рецидиву спрямована на те, щоб попередити повторення протиправних дій неповнолітньої особи, виявити та усунути обставини, які сприяли вчиненню злочинних діянь. Заходи, що здійснюються на даному етапі:

- виявлення та усунення детермінант злочину (наприклад, подання слідчого у порядку ст.ст.23, 23-1 КПК України, винесення окремої ухвали (постанови) суду у порядку ст.ст.23, 23-2 КПК України);

¹ - Кокіна В. Усі діагнози знімає любов // Урядовий кур'єр. - 2004. - №12. - С.17.

² - Гончаров В. Захист прав неповнолітніх // Урядовий кур'єр. - 2003. - №209. - С.15.

³ - Алчевская Т. Боль, как тихая виолончель // Восток-Запад. - 2004. - №7. - С.5.

- притягнення до відповідальності осіб, які сприяли втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність;

- трудове та побутове влаштування неповнолітніх, яких звільнено з місць позбавлення волі;

- надання правової психолого-моральної допомоги неповнолітнім, які відбувають покарання, а також тим, що вже звільнилися.

Необхідно зауважити, що позбавляти волі неповнолітнього доцільно тільки у виняткових випадках, коли всі інші заходи впливу не мають належного ефекту. Обґрунтовано вважається, що такі заходи протирічать принципам охорони дитинства¹ і тому є шкідливими з педагогічної точки зору. Неповнолітні правопорушники потребують передусім виховання, захисту, допомоги². Якщо ж все ж таки це вимушено робиться, то здійснювати це доцільно у системі спеціалізованого правосуддя для неповнолітніх - ювенальної юстиції.³

При тому слід пам'ятати дані про структуру злочинів, які скоюються неповнолітніми після відбуття кримінального покарання: корисливі злочини - крадіжки (77,7%) і корисливо-насильницькі - грабежі й розбої (6,4%); злочини проти громадського порядку (хуліганство) - 9,5%, неправомірне заволодіння автотранспортом - 4,8%.⁴

¹ - Куфаев В.И. Педагогические меры борьбы с правонарушениями несовершеннолетних. - М.: Работник просвещения, 1927. - С.26.

² - Куфаев В.И. Педагогические меры борьбы с правонарушениями несовершеннолетних. - М.: Работник просвещения, 1927. - С.29.

³ - Яровий А.О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з трудових колоній: Дис... канд. юрид. наук. - Х, 2001. - С.144; Анатальєва О.І. Правове регулювання боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх в УСРР у 20-х роках ХХ століття: Дис. ... канд. юрид. наук. - Київ, 2003. - С.39; Василевский Л.И. Голгофа ребенка. Беспризорность и дети улицы. - Л. - М.: Тов-во «Книга», 1924. - С.20.

⁴ - Яровий А.О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з трудових колоній: Дис. ... канд. юрид. наук. - Х, 2001. - С.65.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІ

Враховуючи викладене, можна зробити такі висновки.

На цей час злочинність неповнолітніх становить серйозну проблему українського суспільства. Про це свідчить, зокрема, показник її рівня, який залишається досить високим.

Першопричинами, що обумовлюють поширення протиправної діяльності сучасної молоді, є:

1. Об'єктивно існуюче протиріччя між матеріальними потребами більшої частини молодшого покоління та реальними можливостями для їх задоволення.

2. Процеси розладу сімей.

3. Захворювання на алкоголізм, наркоманію, нервово-психічні хвороби, що не виключають осудності.

Негативна дія вказаних причини проявляється на фоні обставин-умов, які посилюють їх вплив. Серед таких - суттєві недоліки у роботі виховних та освітніх закладів, органів, що займаються профілактикою злочинів неповнолітніх; негативний вплив на свідомість молодшої частини населення засобів масової інформації.

Особистість неповнолітнього злочинця характеризується перевагою таких рис: чоловіча стать, вік від 16 до 18 років, недостатнє батьківське піклування, професійна або освітня зайнятість, тяжіння до авторитету старших та групових вчинків, відставання освітнього рівня, беззмістовні інтереси у дозвіллі, глибокі особистісні деформації, істотне спотворення правової та моральної свідомості, жорстокість та цинізм при вчиненні протиправних діянь, наявність психічних відхилень та аномалій.

При попередженні злочинності неповнолітніх найбільш доцільним є застосування загальносоціальних та спеціально-кримінологічних профілактичних заходів. Вони є найбільш коректними, враховуючі враженість психіки молодших осіб та несформованість їх свідомості. Судочинство щодо неповнолітніх злочинців доцільно здійснювати у системі спеціалізованого правосуддя для неповнолітніх - ювенальної юстиції.

Вказані обставини повинні бути враховані при формуванні молодіжної політики країни. Втім, найбільш нагальним зараз є не прийняття додаткових нормативних актів, які б регулювали правовідносини в цій сфері, а реалізація вже існуючих, з достатнім рівнем їх фінансового, матеріального, кадрового забезпечення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алчевская Т. Боль, как тихая виолончель // Восток-Запад. - 2004. - №7. - С.5.
2. Анастасьєва О.І. Правове регулювання боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх в УСРР у 20-х роках ХХ століття: Дис. ... канд. юр. наук. - Київ, 2003. - 160 с.
3. Барсукова І. Хто полагодить "діряву парасольку" // Урядовий кур'єр. - 2004. - №14. - С.11.
4. Больше общественного внимания беспризорным детям // История милиции Украинской ССР в документах и материалах: Т.1: 1917-1937 гг. / Под ред. П.П.Михайленка. - К., 1969. - С. 21-24.
5. Василевский Л.И. Голгофа ребенка. Беспризорность и дети улицы. - Л. - М.: Тов.-во "Книга", 1924. - 120 с.
6. Вестник Советской юстиции. -1924. -№20. - 120 с.
7. Голина В.В. Попередження злочинності правоохоронними органами. - Х: НМК ВО, 1991. - 55 с.
8. Гончаров В. Захист прав неповнолітніх // Урядовий кур'єр. - 2003.- №209. - С.15.
9. Довженко В. Модно, престижно, полезно // Зеркало недели. - 2004. - №5. - С.15
10. Доспєхова О. Сучасні персонажі "Педагогічної поеми" // Слобідський край. - 2003. - 30 серпня. - С.6.
11. Зінченко А.Г. Досвід подолання дитячої безпритульності в Україні в 20-х роках. - К.: Міжнародна фінансова агенція, 1998. - 80 с.
12. Кокіна В. Усі діагнози знімає любов // Урядовий кур'єр. - 2004. - №12. - С.17.
13. Комплексная програма профілактики злочинності на 2001-2005 роки: Затв. Указом Президента України від 25.12.2000 р. №1376 // Офіційний вісник України. - 2000. - №52. - Ст.2258.
14. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів / І.М.Даньшин, В.В.Голина, О.Г.Кальман, О.В.Лисодєд; За ред. Проф. І.М.Даньшина. - Харків: Право, 2003. - 352 с.
15. Куфаєв В.И. Юные правонарушители. - М., 1924. - 130 с.
16. Куфаєв В.И. Педагогические меры борьбы с правонарушениями несовершеннолетних. - М.: Работник просвещения, 1927. - 110 с.
17. Лифниц Е. Социальные нормы беспризорности. - Н., 1925. - С.150.
18. Лихомат П.В. Мероприятия советской власти в борьбе с беспризорностью и преступностью несовершеннолетних в период восстановления народного хозяйства на Украине (1921-1925 гг.) // Итоговая научно-теоретическая конференция преподавателей КВШ МООП СССР за 1966 г. - К., 1967. - С.148-150.
19. Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. - М.: Норма, 1999. - 750 с.

20. Мойсеева О. Віктимність неповнолітніх як психолого-правова проблема // Право України. - 2000. - №7. - С.99-103.
21. Національна програма "Діти України": Затв. Указом Президента України від 18.01.96р. №63/96 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. - 1997. - №5. - Стор.190.
22. О ратификации Конвенции о правах ребёнка: Пост. Верх. Совета УССР от 27.02.91г. №789-ХІІ // Відомості Верховної Ради УССР. - 1991. - №13. - Ст.145.
23. Оболенцев В.Ф. Проблемы латентной злочинності: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - Харків: НЮАУ імені Ярослава Мудрого, 2001. - 19с.
24. Оболенцев В.Ф. Исследование латентной преступности методом анкетирования населения // Проблемы законності: Республ. міжвід. наук. збірник. - Харків: НЮАУ, 2000. - Вип. 43. - С.163-165.
25. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.92р. №2801-ВР // Відомості Верховної Ради України. - 1993. - №4. - Ст.19.
26. Пирожков В.А. Криминальная патопсихология. - М:Ось-89, 2001.-720с.
27. Преступность в Украине. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. - 1994. - №2. - 120 с.
28. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 22.03.01р. №2334 // Відомості Верховної Ради України. - 2001. - №20. - Ст.102.
29. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20.11.04р. №11296 // Офіційний вісник України. - 2003. - №52. - Ч.2. - Ст.2736.
30. Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх: Закон України від 24.01.95р. №2095-ВР // Відомості Верховної Ради України. - 1995. - №6. - Ст.35.
31. Про освіту: Закон України від 23.03.96р. №100-ВР // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - №21. - Ст.84.
32. Про попередження насильництва в сім'ї: Закон України від 24.01.2002р. №2095-ВР // Відомості Верховної Ради України. - 2000. - №6. - Ст.35.
33. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України від 23.03.2000р. №1613 // Відомості Верховної Ради України. - 2000. - №27. - Ст.211.
34. Руденко Р. Речь на VI сессии Совета СССР четвертого созыва. Характеристика преступности несовершеннолетних в 50-60 годах. Цит. за : Кривоченко Л.Н. Борьба с преступностью несовершеннолетних по советскому уголовному праву: Дис. ... канд. юр. наук. - Х, 1967. - С.20.
35. Скитенко Л. Захист прав дітей і молоді // Прокуратура. Людина. Держава. - 2004. - №3. - С.25-29.
36. Советская юстиция. - 1957. - №10 - 11. С.50.
37. Стенографический отчет 2 сессии ВУЦИК VII созыва. - Харьков, 1923. Цит. за : Кривоченко Л.Н. Борьба с преступностью несовершеннолетних по советскому уголовному праву: Дис. ... канд. юр. наук. - Х, 1967. - С.35.

38. Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність // Вісник Верховного суду України. - 2003. - №4. - С.13.

39. Тадевосян В. Борьба за ликвидацию детской преступности в СССР // Социалистическая законность. - 1945. - №5. - С.5-8.

40. Яровий А.О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з трудових колоній: Дис. ... канд. юрид. наук. - Х, 2001. - 210 с.

наукове видання

О.В.КОСТЮК В.Ф.ОБОЛЕНЦЕВ

**ЗЛОЧИННІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ
ТА ЗАХОДИ ЇЇ ПОПЕРЕДЖЕННЯ В УКРАЇНІ
ЗА СУЧАСНИХ УМОВ**

Підписано до друку 20.07.05. Формат 60х90 1/16
Папір офсетний. Гарнітура Академія.
Ум.-друк. арк. 1,5. Наклад 50 прим.

Надруковано СПДФО Йолтухівський В.Л.